

ПРОБЛЕМИ НАВЧАННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ З УРАХУВАННЯМ СПЕЦИФІКИ ПОЛІКУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ ПІВДЕННО-СХІДНОГО РЕГІОНУ

Л.І.КАЗАНЦЕВА

Україна, м. Бердянськ, Бердянський державний педагогічний університет

Полікультурний простір південно-східного регіону України вирізняється специфікою, пов'язаною з поліетнічним складом населення, утвердженням позицій української етнічності, збільшенням «силового поля» української мови, виходом на регіональний і загальнодержавний етнокультурний простір окремих етнічних спільнот (греків, болгар, євреїв), домінуючими позиціями російської етнічності і культури.

Попри виражену поліетнічність і культурну різноманітність, регіон не характеризується поліфонічністю. Проведений Всеукраїнський перепис населення 2001 р., соціолінгвістичні дослідження більш пізнього періоду (В.Демченко, 2006 р.; Л.Масенко, 2010 р.; Л.Ставицька, В.Труб, 2007 р.; Н.Шумарова, 2008 р.) фіксують російськомовну орієнтацію більшості етнічних груп населення. У самовизначенні рідної мови на користь російської висловились 83% євреїв, 65% німців, 63% білорусів, 54% греків, 43% вірмен, 30% болгар, 17 % українців. Найбільшу мовну стійкість виявляють росіяни – 95,9% з них називають рідною етнічну мову.

Значні розбіжності виявляються у рідномовній ідентифікації мовців і реального вибору мовного коду для користування в основних сферах комунікації. За загальноукраїнськими соціолінгвістичними опитуваннями число русофонів серед етнічних українців, які визначили українську мову як рідну, збільшується відразу на 30%, а серед етноменшин - на 50%.

Проведене нами опитування більше 7000 батьків дітей дошкільного віку, що мешкають в південно-східному регіоні (Запорізька, Донецька, Дніпропетровська обл.), засвідчує: в етнічному складі переважають етнічні українці й росіяни в пропорції 50 до 40; представництво національних груп визначається як нечисленне, проте різноманітне - в анкетах зафіксована приналежність до 9 етнічних груп. Найбільш численну групу в загальному складі представлених етнічних спільнот становлять болгари – 3%.

Наші дослідження збігаються з даними попередніх соціолінгвістичних зрізів, а саме: визначення респондентами мов у статусі рідної не відповідає їх етнічній ідентифікації. Найсуттєвіші розбіжності за даним параметром показали етнічні українці – тільки 34,5% опитаних українців визначили своєю рідною мовою українську. Найвищу етномовну стійкість демонструють росіяни, вони в 98% називають свою етнічну мову рідною. Не набагато нижчим виявилися цей показник і серед представників етнічних спільнот – 84%.

Результати анкетування виявили суттєві демографічні переваги російської мови серед міського населення південно-східного регіону. Висока комунікативна потужність російської мови підтверджується повсюдним її застосуванням росіянами, етнічними меншинами та переважним числом етнічних українців. В побутовій сфері, вуличній комунікації, приватному спілкуванні мовним кодом практично для всього населення регіону виступає російська мова. Малопомітну роль в суспільному житті відіграють етнічні мови. Вони використовуються виключно в сфері сімейного спілкування.

Важливим показником функціональності мови в соціолінгвістиці виступає розповсюдженість мови в сімейному спілкуванні. Результати анкетування, на жаль, показали низьку вживаність української мови в родинному спілкуванні всіх етнічних груп.

Населення регіону вказує також на свою низьку функціональну двомовність. Найвищою вона є в українців - 12% мовців постійно послуговуються українською і російською мовами. Особливість їх двомовності полягає у функціональній спеціалізації мов щодо сфер застосування двох мов. Фактично тільки 3,5% українців південно-східного регіону не відчують суттєвої різниці у виборі мов для різних ситуацій комунікації.

Для основної частини міського населення регіону мовою міжетнічного спілкування виступає російська мова. На це вказують непрямі відповіді 61% українців і 21% представників етноспільнот при визначенні рідної мови. На російськомовний тип міжетнічного спілкування вказують і відповіді

анкетованих на запитання про мови комунікації в соціально-побутовій та виробничій сферах. Лише 12 % етнічних українців, 4% росіян, 6% болгар та 4% представників етнічних спільнот в офіційній комунікації послуговуються засобами української мови, всі інші віддають переваги російській мові. Українська мова виконує функції державної подекуди в регламентованих офіційних відносинах. Таким чином, не державна мова, а російська виконує основні соціальні функції в поліетнічному регіоні нашої країни.

Визначена соціолінгвістична ситуація має враховуватися при визначенні організаційних і лінгводидактичних засад формування функціональної двомовності в умовах дошкільних навчальних закладів південно-східного регіону? По-перше, необхідно зважувати, що від народження на становлення мовленнєвої поведінки дітей впливають декілька мов, найчастіше, це – розмовна російська, літературна українська мова, яка сприймається через телебачення, україно-російський «суржик». У сім'ях етнічних меншин до цього коктейлю ще додається побутово-розмовний різновид етнічної мови. Подібний невпорядкований вплив на дитину з несформованим «мовним імунітетом» декількох мов та їх функціональних стилів сприяє розвитку «змішаної» двомовності. По-друге, панування російської мови в більшості сімей та найближчому макрооточенні створює об'єктивні перешкоди для розвитку національно-української двомовності. Сім'ї росіян, етнічних українців, національних меншин регіону, а також змішані сім'ї здебільшого є російськомовними, оскільки російська мова передусім в побутовій і приватній комунікаціях посідає вищий статус престижності порівняно з українською. Аналіз результатів опитування та анкетування дозволив виокремити кілька причин орієнтації білінгвів та триглотів на російську мову як домінантну: по-перше, домінантним є російськомовне оточення; по-друге, відсутність україномовної практики; по-третє, бажання отримати освіту російською мовою. Таким чином, діти здебільшого позбавлені можливості чути українську мову і практикуватися в розмовному мовленні в колі сім'ї та найближчому оточенні. В умовах стихійно-нестимульованого мовленнєвого середовища (поняття введене А.Богуш) в контексті заданих параметрів полікультурного макрооточення виникає об'єктивна необхідність оптимізувати діяльність дошкільних закладів у питанні залучення дітей до опанування української мови і формування в них функціональної двомовності. Це змусило нас звернутися до вивчення стану організованого мовленнєвого (стимульованого) середовища та лінгводидактичних засад навчання переважно російськомовних дітей української мови як державної в умовах дошкільних закладів південно-східного регіону.

Вивчення мовних уподобань вихователів ДНЗ власне підтверджує загально-регіональні тенденції стосовно самовизначення мов у статусі рідної та комунікативно домінантної. Із усіх вихователів – етнічних українців і тих, хто назвав своєю рідною мовою українську, тільки 6% використовують її як засіб комунікації в сім'ї та побутових сферах; педагоги-росіяни (1,3%) зазначають, що в деяких ситуаціях можуть користуватися українською мовою, переважно в професійній сфері; серед вихователів, які належать до інших етнічних груп, лише 0,5% спілкуються подекуди українською мовою в ситуаціях, не пов'язаних з професійною діяльністю. Група педагогів (7%), що належить до різних етнічних спільнот, зазначила використання своєї етнічної мови в родинному колі. Всі інші мовці, не залежно від етнічної ідентифікації, в основних комунікаціях віддають перевагу російській мові.

На запитання, якою мовою Ви здійснюєте навчально-виховний процес у ДНЗ, групи педагогів російськомовних і україномовних закладів зазначили подібні тенденції щодо функціональності двох мов, хоча мали б суттєво відрізнитися. Так, вихователі закладів з російським мовним режимом зазначили: 71% інформантів всю освітню діяльність здійснюють російською мовою і лише окремі заняття, святкові ранки, іноді розваги проводять українською мовою; 18% здійснюють освітню діяльність як російською, так і українською мовою, решта – 11% педагогів вживають виключно російську мову.

Вихователі закладів з україномовним статусом у відповідях анкети вказали наступне: 13% працюють тільки російською мовою; 9% - російською проводять окремі заняття і святкові ранки; 26% вживають дві мови, не роз'яснюючи порядок розподілу мов, що дає підстави думати про їх безсистемне вживання, а можливо навіть змішування; 38% фахівців вказують на функціональну диференціацію мов: українською мовою проводять заняття і масові (святкові) заходи, а російською

мовою будують щоденне спілкування; і лише 14% педагогів визначили свою прихильність українській.

Для аналізу результатів самооцінки вихователями рівня володіння українською мовою, ми враховували інформацію, подану педагогами про мовний статус дошкільних закладів. Вихователі ДНЗ з українською мовою навчання оцінили рівень мовлення так: до низького рівня свою україномовну компетенцію віднесли 13 % інформантів, до середнього рівня – 63%, а до високого – 24% опитаних. Вихователі ДНЗ з російським мовним режимом визначилися подібним чином: низький рівень притаманний 16% фахівців, середній рівень – 78%, високий – 6%.

Порівняння результатів самооцінки володіння україномовленням вихователів та відповідей на запитання про мову звичного спілкування в різних суспільних сферах засвідчує завищену самооцінку інформантів. Проаналізуємо: тільки 8,8% опитаних мають україномовну практику спілкування поза дошкільним закладом, але при цьому вказують на високий рівень володіння мовою 15 % вихователів (середнє арифметичне від суми тих, хто назвав свій рівень володіння українською мовою високим в україномовних і російськомовних ДНЗ), 70,5% оцінюють рівень навичок україномовлення як середній, і лише 14,5% називають свій рівень українського мовлення низьким. Водночас, спеціальні спостереження та наукові джерела зауважують на необхідності постійної мовленнєвої практики як умови володіння мовою.

Для дослідження дидактичної складової освітнього процесу нами аналізувалися організовані форми залучення дітей до опанування української мови в закладах з російськомовним режимом діяльності. Вивчивши 250 планів навчально-виховного процесу, ми встановили: в 6% з них планується по 4 мовленнєвих заняття на тиждень (2 російськомовних і 2 україномовних); 14,8% планів фіксують 3 мовленнєвих заняття (2 російськомовних і 1 україномовне); 5,2% передбачають 1 російськомовне заняття і 2 україномовних; 33,2% містять по одному російськомовному і україномовному заняттю, а плани роботи 40,8% груп занять з українського мовлення не містять.

Переглянуті заняття і проаналізовані стенограми виявили системні порушення в методиці навчання дошкільників української мови і формування двомовності.

1. Вихователі не диференціюють завдання і специфіку методики з розвитку мовлення рідною, комунікативною першою мовою (у даному разі, російською) і другою, яка не посідає такого важливого місця в комунікативно-мовленнєвій діяльності мовців, а відтак не може однаковим шляхом засвоюватися через різний ступінь володіння.

2. Мовленнєві завдання на заняттях не розв'язуються комплексно. В більшості з них відсутня робота над звуковимовою, з формування граматичних навичок формотворення, словотворення, синтаксису і діалогічного мовлення.

3. Заняття, на яких ставилися завдання з граматики і фонетики, по-перше, плануються неконкретно, із загальною постановкою («вчити вживати іменники і прикметники», «вчити будувати складнопідрядні речення», «вчити правильної звуковимови і артикуляції»); по-друге, з дітьми не вивчаються відмінні і специфічні україномовні явища, а відпрацьовується те, що є спільним в обох мовах; по-третє, застосовуються одноманітні неефективні методи навчання, повністю відсутні прийоми, що спрямовуються на свідоме опанування навичок, на попередження негативного перенесення граматичної або звуковимовної навички з російської мови і, в решті, які давали б дошкільникам елементарні лінгвістичні уявлення про мови.

4. Методика навчання не ґрунтується на засадах комунікативності. Практично не опрацьовуються частини мови, засвоєння яких готує дітей до створення потенційно комунікативних висловлювань – службових частин мови, модальних слів, прислівників, прийменників, тощо. Педагогами не створюються комунікативні ситуації, в яких діти вчилися б змінювати за законами мовної системи засвоєний в інфінітиві мовний матеріал, а не тільки механічно повторювали його, не включаючи до свого активного продуктивного комунікативного мовлення.

5. Фіксується практично повна відсутність спеціальних завдань на розвиток діалогічних умінь дошкільників. Із переглянутих п'ятисот занять лише десята їх частка містить завдання, ігри, вправи на формування ініціативного діалогічного мовлення.

Незадовільним є стан залучення старших дошкільників до оволодіння державною мовою у формах повсякденної роботи: у 18,8% груп б не читаються українські народні казки; у 15,6% - дітей

не знайомлять з українськими народними іграми; в 42,4% - не залучають до вивчення віршів українською мовою; в 11,2% закладів мінімально організовуються дозвілєві заходи на українському народознавчому матеріалі.

Нами також вивчались організаційно-методичні аспекти народознавчої роботи в дошкільних закладах. Заняття з народознавства не слугують розв'язанню завдань розвитку українського мовлення, адже в російськомовних закладах вони проводяться не українською, а російською мовою. Такі заняття виглядають неприродно, якщо знайомство з українською прецедентною лексикою, з фоновими знаннями, які висвітлюють зміст понять через українські традиції, звичаї, історію, відбувається засобами російської мови. На нашу думку, інтеграція народознавчого (культурологічного) і комунікативно-мовленнєвого компоненту україномовного заняття мали б оптимізувати процес навчання української мови як державної в дошкільних закладах національних спільнот.

Враховуючи постійний двомовний вплив на формування мовної особистості дошкільника, ми намагалися прояснити ситуацію з наявністю спеціальних коригувальних заходів, спрямованих на виправлення деформацій україномовлення у вихованців закладів з українським та російським мовними режимами. Результати анкетування вихователів і аналіз планів освітньої діяльності ДНЗ показав, що спеціальні коригувальні заняття в діяльності закладів не передбачаються. Окремі форми роботи в повсякденні, такі як ігри, дидактичні вправи, бесіди подекуди містять спеціально скеровані прийоми подолання або попередження інтерферентного впливу російської мови на українське мовлення дітей, але мають місце в роботі лише 16,4% інформантів. Виокремлені коригувальні прийоми застосовуються безсистемно, непослідовно, без погодження з основними мовленнєвими і українознавчими заняттями, тому очікувати від їх застосування значного ефекту, на нашу думку, не слід.

ЛІТЕРАТУРА

1. Масенко Л. Нариси з соціолінгвістики: моногр. / Л.Масенко. – К.: Видав. дім «Києво-Могилянська академія», 2010.- 243 с.
2. Ставицька Л. Суржик: між, мова, комунікація / Л.Ставицька, В.Труб // Україно-російська двомовність. Лінгвосоціокультурні аспекти. – К., 2007. – С. 31 – 120.